

УДК 342.7

КОНСТИТУЦІЙНІ ГАРАНТІЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ Й ГРОМАДЯНИНА

CONSTITUTIONAL GUARANTEES OF ENSURING RIGHTS AND FREEDOMS OF HUMAN AND CIVIL

Юзефів А.Р.,

*студентка магістратури юридичного факультету
Ужгородського національного університету*

У статті визначено поняття конституційних гарантій забезпечення прав і свобод людини й громадянина. Проаналізовані поняття конституційних гарантій і досліджені думки різних науковців. З'ясовані види конституційних гарантій і способи їх дотримання. Визначено поняття та зміст механізму забезпечення прав людини.

Ключові слова: конституція, права та свободи, конституційні гарантії, людина та громадянин, політичні гарантії, економічні гарантії, організаційні гарантії, механізм забезпечення.

В статье определено понятие конституционных гарантий обеспечения прав и свобод человека и гражданина. Проанализировано понятие конституционных гарантий и исследованы мнения различных ученых. Выявлены виды конституционных гарантий и способы их соблюдения. Определено понятие и содержание механизма обеспечения прав человека.

Ключевые слова: конституция, права и свободы, конституционные гарантии, человек и гражданин, политические гарантии, экономические гарантии, организационные гарантии, механизм обеспечения.

The article defines the concept of constitutional guarantees of the protection of human and citizen rights and freedoms. The concept of constitutional guarantees is analyzed and the opinions of different scientist are researched. The kinds of constitutional guarantees and ways of their observance are found out. The concept and content of the mechanism for ensuring human rights are defined.

Key words: constitution, rights and freedoms, constitutional guarantees, man and citizen, political guarantees, economic guarantees, organizational guarantees, mechanism of provision.

Постановка проблеми. Права й свободи людини є однією з ключових наукових проблем, яка всебічно вивчається з філософсько-гуманістичного погляду, в аспекті принципів перебудови правової системи, здійснення економічної та культурної політики. Невичерпність прав і свобод людини є відображенням природи їх носія – лю-

дини, у зв'язку з чим їх слід аналізувати цілісно, комплексно, як категорію багатогранну та поліфункціональну. Універсальний характер прав і свобод людини визначає ту обставину, що вони є предметом дослідження низки правових наук, кожна з них визначає певну галузь життєдіяльності людини. В умовах розвитку державності України як

демократичної європейської країни ключове місце належить формуванню правової системи, в якій одним з основних елементів є права людини з позицій як внутрішньо-державного, так і загальносвітового значення. У зв'язку із цим актуальною проблемою є дослідження гарантій забезпечення відповідних прав.

Стан опрацювання. Права та свободи людини й громадянина, конституційні гарантії забезпечення визначених прав досліджували О.С. Лисенков, Т.М. Заворотченко, Ю.В. Гаруст, В.Ю. Васецький і низка інших учених.

Метою статті є дослідження основних понять конституційних гарантій, а також сучасного стану механізму забезпечення відповідних гарантій.

Виклад основного матеріалу. Конституційні права людини й громадянина в Україні – основні права й свободи людини й громадянина, установлені та гарантовані Конституцією України. Вони є засобом забезпечення всебічного розвитку особи, задоволення її інтересів і потреб. Вони виражають об'єктивні можливості члена суспільства володіти, користуватися й розпоряджатися певними соціальними благами, а також набувати й захищати їх. Права людини й громадянина, закріплені в Конституції України, базуються на концепції прав людини, визначені в міжнародно-правових документах, які ратифіковані Україною, та інших, які встановлюють загальноправові стандарти прав і свобод людини [9, с. 385]. Визнання та юридична захищеність прав і свобод людини й громадянина вважаються головною ознакою правової держави, за якою правова державність істотно відрізняється від організації політичної влади, заснованої на будь-яких інших засадах, зокрема й лише на законі, який може бути за умов авторитарного режиму й несправедливим [9, с. 133–134].

Важливим елементом конституційно-правового статусу людини й громадянина є гарантії їхніх прав і свобод. Вони є системою норм, принципів і вимог, які забезпечують процес дотримання прав і законних інтересів людини. Призначенням гарантій є забезпечення найсприятливіших умов для реалізації конституційно закріпленого статусу людини. Таким чином, гарантії є засобом, що забезпечують перехід від передбачених конституцією можливостей до реальної дійсності. Ефективність гарантій залежить від рівня розвитку загальноправових принципів, стану економіки, рівня розвитку демократичних інститутів, реальності політичної системи суспільства, наявності системи досконалих законів у державі, ефективності механізмів реалізації закономірностей, ступеня правової свідомості, правової культури населення, узгодженості інтересів населення та суспільства в цілому й наявності високоефективного органу конституційного контролю.

В.Ф. Погорілко розуміє під гарантіями конституційних прав і свобод людини й громадянина систему умов і засобів, юридичних механізмів забезпечення належної реалізації визначених Конституцією та законами України прав і свобод людини й громадянина.

Л.Д. Воеводін, говорячи про механізм реалізації прав і свобод людини та громадянина, відзначав, що в рамках цілого (системи) призначення гарантій полягає в тому, що вони покликані забезпечити таку найбільш можливу сприятливу обстановку, в атмосфері якої записані в конституціях і законах юридичний статус особи й особливо її права й свободи ставали б фактичним становищем кожної окремої людини й громадянина [2, с. 222]. Правник підкреслює, що гарантії, таким чином, служать тим надійним містком, який забезпечує необхідний в основах правового статусу особистості перехід від загального до окремого, від проголошеної в законі можливості до дійсності. Гарантії необхідні для правового статусу в цілому й для кожного його елемента. Відповідно до цього вчений робить висновок, що в широкому плані поняттям гарантій охоплюється вся сукупність об'єктивних і суб'єктивних факторів, які спрямовані на справжню реалізацію прав і свобод громадян,

на усунення можливих причин і перешкод їх неповного або неналежного здійснення, на захист прав від порушень.

О.Ф. Скакун вважає, що гарантії прав, свобод і обов'язків людини та громадянина є системою соціально-економічних, політичних, юридичних умов, способів і засобів, які забезпечують їхню фактичну реалізацію, охорону та надійний захист. Коли немає гарантій, то права, свободи й обов'язки людини й громадянина набувають форми «заяв про наміри» [6, с. 203]. В.М. Корельський і В.Д. Перевалов гарантії охарактеризували як систему умов, способів і засобів, що забезпечують усім і кожному рівні правові можливості для виявлення, набуття та реалізації власних прав і свобод [8, с. 545].

Т.М. Заворотченко в дисертаційному дослідженні, присвяченому аналізу конституційно-правових гарантій прав і свобод людини та громадянина в Україні, пише, що за своєю сутністю гарантії є системою умов, що забезпечують задоволення інтересів людини. Їх основною функцією є виконання зобов'язань державою й іншими суб'єктами у сфері реалізації прав особистості. Об'єктом гарантій є суспільні відносини, пов'язані з охороною та захистом прав людини, задоволенням майнових і немайнових інтересів громадян. Необхідно відзначити, що поняття гарантій відбиває досконалість законодавчої техніки, різноманіття форм мови закону [3, с. 25]. Таким чином, науковець відзначає, що аналіз наявних у юридичній літературі понять гарантій дозволяє зробити висновок, що під гарантіями прав і свобод особи слід розуміти, по-перше, певні умови, за яких можлива найповніша й усебічна реалізація прав і свобод особи; по-друге, засоби, які ефективно забезпечують охорону й захист прав і свобод особи в разі їх незаконного порушення. Отже, гарантії прав і свобод людини й громадянина як загальне поняття являють собою основні умови й засоби, за допомогою яких кожна особа має можливість реалізувати свої права [3, с. 29].

Безпосередньо конституційно-правові гарантії, на думку Т.М. Заворотченко, за своїм характером є юридичними нормами, які дають можливість реалізувати права й свободи в житті, тобто конституційно-правові гарантії – це передбачена Конституцією України й іншими законами спеціальна система юридичних норм, принципів, умов, вимог і правових способів і засобів забезпечення, реалізації, охорони та захисту прав і свобод людини й громадянина з метою практичної їх реалізації [3, с. 29].

Згідно зі ст. 3 Конституції України визначається, що права й свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави; держава відповідає перед людиною за свою діяльність; утвердження й забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. Відповідно в розділі II Конституції України визначаються права, свободи й обов'язки людини й громадянина. Усі права й свободи громадян України гарантуються державою, оскільки держава бере на себе обов'язок забезпечити ці права. З одного боку, права й свободи громадян породжують обов'язки держави, а з іншого – права й свободи держави породжують обов'язки громадян. Держава зобов'язана не тільки проголосити обсяг і характер прав і обов'язків особи, а й гарантувати можливість їх реального здійснення. Якби правам громадян не відповідали обов'язки держави, а також соціальна, а іноді – і юридична відповідальність, то ці права мали б характер декларацій. Більше того, держава зобов'язана захищати проголошені нею права й обов'язки від порушень, а в разі їх учинення – сприяти швидкому й за можливості повному відновленню порушеного права [4, с. 74].

В.М. Бесчастний, О.В. Філонов, В.М. Субботін, С.М. Пашков у своєму навчальному посібнику виділяють такі конституційні гарантії забезпечення прав і свобод: економічні, політичні, організаційні.

Економічні гарантії конституційних прав і свобод полягають у способі виробництва, економічному устрої

суспільства, які забезпечують неухильне зростання продуктивних сил на основі всіх форм власності. Відповідно до обраної моделі розвитку це соціально орієнтована ринкова економіка. Створюючи високий матеріальний статок, вона тим самим забезпечує економічну незалежність особи в суспільстві [3, с. 95]. Наприклад, кожен має право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом відповідно до ст. 42 Конституції України. Відповідно гарантією цього права є економічна свобода громадян і їхніх об'єднань, реальна можливість вибирати форми підприємницької діяльності й безперешкодно її здійснювати.

Політичні гарантії – це політична система держави, головного організатора системи здійснення й захисту прав людини, влади народу, здійснюваної безпосередньо й через органи державної влади місцевого самоврядування [3, с. 95]. Відповідно до цієї гарантії, наприклад, право на свободу об'єднань забезпечується свободою об'єднань у політичні партії й громадські організації для здійснення та захисту своїх прав і свобод. Конституція України тим самим установлює межі втручання держави в реалізацію громадянами права на свободу об'єднання. На це, до речі, звернув увагу й Конституційний Суд України. Зокрема, в абзаці шостому п. 2 мотивувальної частини Рішення у справі про молодіжні організації від 13 грудня 2001 р. № 18-рп/2001 Конституційний Суд зазначив таке: «Обов'язком правової держави є, зокрема, невтручання як у реалізацію громадянами права на свободу об'єднання, так і в діяльність самого об'єднання, «за винятком обмежень, установлених законом в інтересах національної безпеки та громадського порядку, охорони здоров'я населення чи захисту прав і свобод інших людей» (частина перша ст. 36 Конституції України). Тим самим Конституція України встановила межі втручання держави в реалізацію права громадян на свободу об'єднання. Пункт 11 частини першої ст. 92 Конституції України передбачає, що виключно законами визначаються «заходи утворення й діяльності <...> об'єднань громадян». Інші (що не є найбільш загальними) питання реалізації права на свободу об'єднання в громадянському суспільстві не підлягають державному регулюванню й мають вирішуватися на вільний розсуд його членів» [2]. Фактично зазначена правова позиція Конституційного Суду підтверджує наявність гарантій невтручання держави в здійснювану в рамках закону діяльність об'єднань громадян. Серед політичних гарантій є можливість звертатися за захистом своїх прав до вповноваженого парламенту й у міжнародні правозахисні організації.

Організаційні гарантії – це систематична організаційська діяльність держави й усіх її органів, посадових осіб, громадських організацій, спрямована на створення сприятливих умов для реального користування громадянами своїми правами й свободами. До таких гарантій слід віднести наявність чіткої системи взаємозв'язку «людина – держава». Такий взаємозв'язок виявляється в добре налагодженому механізмі перевірки скарг громадян і швидкого реагування на них [3, с. 95].

Формами забезпечення прав і свобод особи є зовнішні прояви взаємоузгодженого функціонування складових елементів механізму забезпечення прав і свобод особи, спрямовані на перетворення закріплених у законі прав і свобод у дійсність, які відображають забезпечення реалізації прав і свобод особи, забезпечення охорони прав і свобод особи та забезпечення захисту прав і свобод особи.

Особлива увага в механізмі конституційних гарантій забезпечення прав і свобод належить судовій та адміністративній формі.

Судова форма забезпечення прав і свобод людини й громадянина. Право громадян на судовий захист закріплене в ст. 10 Загальної декларації прав людини, відповідно до якої воно відображене в ст. 55 Конституції України. Відповідно до цієї статті кожному гарантується право на оскарження в

суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. Після використання всіх національних засобів правового захисту громадянин має право звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ або до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна. Судовий захист – необхідна й ефективна гарантія реалізації прав, свобод і обов'язків людини й громадянина [7, с. 17].

Адміністративна форма забезпечення прав і свобод людини й громадянина. Реалізується шляхом розгляду прав громадян у вищих органах виконавчої влади. Як початкову інстанцію для розгляду претензій до адміністрації громадянин може вибрати або орган виконавчої влади, або суд. Громадянин має право звернутися до суду, якщо не задоволений результатами розгляду його справи державними органами, підприємствами, громадськими організаціями.

Пунктом 3 ст. 8 Конституції України юридично ліквідовані всі нормативні перешкоди на шляху до забезпечення прав і свобод людини й громадянина. У Конституції, зокрема, проголошено, що її норми є нормами прямої дії. Завдяки цьому можливе звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини й громадянина безпосередньо на підставі Конституції, і воно належним чином гарантується навіть у разі відсутності інших нормативно-правових актів.

За відсутності певних засобів гарантування реалізації прав і свобод у повсякденному житті людини й громадянина вони можуть залишитися декларативними. В Україні утворився певний розрив між теорією й практикою прав людини: формально визнані, законодавчо закріплені, вони реально не завжди втілюються в життя, оскільки ними часто не можна скористатися. Це свідчить про те, що механізм забезпечення прав і свобод недостатньо налагоджений.

Механізм забезпечення прав людини – це система заходів зі створення умов здійснення основних прав і свобод людини. Його завданням є охорона, захист, відновлення порушених прав, а також формування загальної й правової культури населення. До складових частин механізму забезпечення прав і свобод людини відносять гарантії реалізації, гарантії охорони та гарантії захисту прав і свобод людини [6, с. 229].

Конституцією України, окрім національних гарантій, передбачається можливість використання також міжнародно-правових засобів забезпечення прав людини. У ст. 55 Конституції України зазначено, що кожен має право після використання всіх національних засобів правового захисту звернутися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ або до відповідних органів міжнародних установ і організацій, членом або учасником яких є Україна. Ще одним визначальним кроком при цьому стала ратифікація Україною в 1997 р. Конвенції про захист прав і основних свобод 1950 р. Із того часу громадяни України мають можливість звертатися за захистом своїх порушених прав до Європейського суду з прав людини. Приєднавшись у 1990 р. до Факультативного протоколу Міжнародного пакту про громадянські й політичні права 1966 р., Україна також визнала компетенцію Комітету ООН із прав людини відносно розгляду індивідуальних скарг громадян України стосовно порушення їхніх прав і свобод, гарантованих цим пактом [5, с. 6].

Висновки. Отже, аналіз конституційно-правових засобів забезпечення прав людини в Україні дає можливість констатувати, що ці гарантії утворюють певну систему, до складу якої входять як матеріально-правові, так і процесуально-правові засоби забезпечення прав людини. При цьому правовими засобами забезпечення прав людини є як постанови, так і дії: як прості, так і складні конституційно-правові засоби забезпечення прав людини, національні й міжнародні конституційно-правові засоби забезпечення прав людини.

Для забезпечення прав і свобод людини потрібна розбудова безпечного, більш гуманного та демократичного суспільства, миролюбного устрою, заснованого на принципах солідарності, співробітництва, взаємодопомоги, справедливості, взаємної відповідальності індивіда й суспільства, толерантності, поваги до життя соціуму й турботи про нього, ставлення один до одного як до членів єдиної загальнолюдської сім'ї, визначення балансу між економічними, етичними, емоційними та духовними цінностями тощо.

На нашу думку, в Україні є певний механізм забезпечення гарантій прав і свобод. Але стан дотримання в Україні основоположних прав людини й конституційних прав громадянина, особливо прав економічних і соціальних, за висновками державних і громадських правозахисних

організацій, не є задовільним. Тому, обговорюючи шляхи поліпшення такого стану, навряд чи можна заперечувати, що один із них полягає в удосконаленні саме конституційних засобів забезпечення прав і свобод людини й громадянина. Крім цього, потреба в удосконаленні конституційних положень про права й свободи українських громадян диктується ще й тим, що, застосовуючи на практиці положення міжнародних договорів із прав людини, Конституційний Суд України та суди загальної юрисдикції стикаються з проблемою суперечності між положеннями цих договорів та Основного Закону України з питань прав і свобод громадян. І хоча Конституційний Суд України й інші суди нашої держави акцентують увагу на таких суперечностях, проблема залишається невирішеною.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України: чинне законодавство. К.: Алерта, 2016. 80 с.
2. Рішення Конституційного Суду України від 13 грудня 2001 р. № 18-рп/2001 у справі про молодіжні організації. URL: <http://www.ccu.gov.ua/doccatalog/document?id=9425>.
3. Бесчастний В.М., Філонов О.В., Субботін В.М., Пашков С.М. Конституційне (державне) право зарубіжних країн: навч. посіб. / за ред. В.М. Бесчастного. К.: Знання, 2007. 467 с.
4. Воеводин Л.Д. Юридический статус личности в России: учебное пособие. М.: Изд-во МГУ, Издат. группа ИНФРА-М-НОРМА, 1997. 304 с.
5. Гаруст Ю.В. Поняття та ознаки гарантій забезпечення прав громадян у податковій сфері. Форум права. 2014. № 2. С. 76–80. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2014_2_14.pdf.
6. Заворотченко Т.М. Конституційно-правові гарантії прав і свобод людини і громадянина в Україні: дис. ... кандидата юрид. наук: 12.00.02; НАН України; Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. Київ, 2002. 222 с.
7. Копейчиков В.В., Лисенков С.Л. Теорія держави і права: навчальний посібник. К.: Юрінком Інтер, 2002. 368 с.
8. Лисенков О.С. Основні методи і принципи інтерпретації Європейської Конвенції про захист прав і основних свобод людини 1950 року в судовій практиці Європейського Суду з прав людини. Науково-практичний коментар. 2004. № 4. С. 124.
9. Скаун О.Ф. Теорія держави і права (енциклопедичний курс): підручник для студентів вузів. Х.: Еспада, 2006. 776 с.
10. Стефанюк В.С. Судова влада як основна юридична гарантія захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні. Право України. 2001. № 1. С. 15–20.
11. Теория государства и права: учебник для вузов / под ред. проф. В.М. Корельского и проф. В.Д. Перевалова. М.: Изд-во НОРМА, 2000. 616 с.
12. Цвік М.В. Загальна теорія держави і права: підручник для студентів вузів. Х.: Право. 2002. 430 с.
13. Шемшученко Ю.С. Великий енциклопедичний юридичний словник. К.: Юридична думка, 2007. 943 с.